

Kosztolányi a francia szellem vonzáskörében

Amikor a magyar és a nyugati kultúrák közel ezeréves kapcsolatairól beszélünk, szinte soha nem tesszük fel a kérdést: miért olyan érzékenyek íróink elsősorban a latin eredetű kultúrák befogadására. Ugyanígy, Kosztolányi kapcsán, alig vizsgálták még, milyen mély forrásokból ered az ő latin szelleme, műveinek tagadhatatlanul latin karaktere.

Magát Kosztolányit is izgatta ez a kérdés. Többször vall leveleiben a francia nyelv és irodalomhoz, kultúrához való kötődéséről. Idézzünk erről néhány gondolatot egyik leveléből: „A francia irodalmat nagyon régi és mély kapcsolat fűzi a magyarhoz. Mindig Párizs volt a nagy szerelmünk, mi, irodalmárok Párizst imádtuk. Színházaink előszeretettel tűztek másorra francia műveket, és e szimpátia a francia irodalom és színház irányában sohasem szűnt meg, még a háború alatt sem. A közeledés napról napra erősödik. A háború előtt az emberek a német nyelvtanulást részesítették előnyben. De a háború befejezése óta mindez alaposan megváltozott, és mondhatjuk, a francia nyelvet szinte minden közegben beszélik a legmagasabb köröktől a legegyszerűbb emberekig. Nincs olyan áruházunk, ahol néhány alkalmazott ne beszélne franciául. A fiatal generáció érdeklődése is egységesen a francia nyelv felé fordul. És én nagy örömmel érzékelem ezt a fellendülést. Azon a véleményen vagyok, hogy azok, akik franciául tanulnak, ezáltal nemcsak kifinomultabban tudnak megnyilatkozni, de elmélyültebbek is lesznek. A francia nyelv mértéktartásra és szerénységre tanítja íróinkat, arra inspirál bennünket, hogy ne csak a felszínes külsőségeket, hanem legbensőbb énünket adjuk. Ami engem illet, ez számomra a »tartózkodó szépség«...”¹

Kosztolányi francia kapcsolatainak csupán az egyik oldalát vizsgálták eddig behatóan – a műfordító Kosztolányit (Baráth Ferenc, Tímár György, Rónay György s elsősorban Rába György).² A másik oldalt, vajon a franciáknak mi

MADÁCSY PIROSKA (1942) irodalomtörténész, Szegeden főiskolai tanár.

1 Kosztolányi Dezső hagyatéka. MTAK 11. Bp., 178. Ms 4621/175. Francia nyelvű fogalmazvány.

2 Baráth Ferenc: *Kosztolányi Dezső*. Zalaegerszeg, 1938, 118–127.

Rába György: *A szép hűtlenek*. Bp., 1969, Akadémiai, 215–318.

Tímár György: Egy versfordító dilemmái. In *A műfordítás ma*. Bp., 1981, Gondolat, 347–378.

a véleményük Kosztolányiról, s mit fordítottak tőle franciára, csak érintették a kutatók. Az MTA kéziratárában található Kosztolányi-hagyaték francia nyelvű levelezése, cikkek, újságkivágások, melyek számunkra egységes képpé állhatnak össze.

„Rengeteget fordított” – írja Illyés Gyula az *Idegen költők* bevezetésében.³ Szinte lehetetlen felsorolni csak a franciákat is: – Villontól Paul Valéryig, Hugótól Baudelaire-ig vagy Balzactól Henri Barbusse-ig, Molière-től Edmond Rostand-ig. Fordításai szinte az egész francia irodalmat átprésztázzák, minden korszakát, annak műfaji sokrétűségét, bizonyítva, hogy valóban élvezettel „táncolt gúzsbakötve”. A fordítás számára, ahogyan erről vall, sohasem a szó szerinti fordítást jelenti. A fordítás mindig ferdtetés is. A lényeg a vers hangulatát, zenéjét, üzenetét visszaadni, s nem baj, ha majdnem új verset írunk, mégis az eredeti költői alkotást tolmácsoljuk. Szinte mindig francia példát hoz módszerének bizonyítására. Érdekes még megjegyeznünk, hogy nem mindig a legismertebb francia költőket fordítja. Bár Villonnal kezdte, eljut Paul Morand-hoz. A 1888-ban született francia író, diplomata főleg nagyvilági és szórakoztató regényeket ír, versei inkább könnyebb riportok. Kosztolányit ötletes játékossága fogja meg, például a *Budapest 545 hullámhossz!* című versben. A fordítás az éter hullámhosszán elviszi a „szőke Magyarország” üzenetét „a zöld Normandiának”. A vers csupa szín, csupa íz, csupa zene, de a hegedűszó elhal, és „a cimbalomból ólomzivatar ömlik”. Költőnk az egész világot bejárta volna, szeretett utazni, többször járt Franciaországban (1925-ben Grenoble-ban), s ahová nem jutott el a valóságban, oda így jutott el: műfordításai varázsszönyegén. Útirajzaiban Párizs többször felvillan – „aranykapuján” álmaiban többször belépett, ám a valóság sokszor egészen más: egyszer „szelíd, naiv óriás”, máskor titokzatos, középkori „halottasház”, költők temetője, ahol semmit nem tudnak hazánkról, de nem is érdekli őket. „Hongrois” egyenlő „autrichien”. *Lángelmék* című kötetébe Illyés Gyula hat nagy franciáról szóló tanulmányát illeszti (pl. Racine-ról, Maupassant-ról, Anatole France-ról stb.), de nem csak őket ismerte. „Becsületesen és bátran mindenkitől tanulni akart; tanulmányainak ez az alaphangja.”⁴ S szeretett volna a kortárs nagy francia írókkal is közelebbi kapcsolatba kerülni. „Irodalmunknak nem volt önála jobb diplomatája külföldön. De éppoly kitűnően képviselte a külföldieket is nálunk. Európai volt” (Illyés Gyula).⁵ Lehangelő a levelek gyér száma, de tanulságokat rejtenek a dátumok. Az adatok és a dátumok főleg az 1930-tól 1932-ig tartó időszakból valók. 1930–31-ben zajlik a Meillet-vel folytatott „nyelvvitája”, 1930-ban lesz PEN Klub elnöke. Nem véletlenül: költő ő, esszéista és novellaíró. Szeretné képviselni nálunk a PEN eredeti céljait: az irodalom nemzetközi együttműködését, cseréjét, a népek közötti félreértések, a falak lebontását az írók segítségével. (Tudjuk, ez csak részben sikerülhetett, talán

3 Kosztolányi Dezső: *Idegen költők*. Sajtó alá rendezte Illyés Gyula. Bp., 1942, 7–8.

4 Kosztolányi Dezső *hátrahagyott művei*, IV. kötet. *Lángelmék*. Nyugat, Illyés Gyula bevezetése, 5.

5 I. m. 7.

„légvár” maradt). 1931 – a Duhamellel való levelezése, s 1931-ben látogat Duhamel Budapestre; 1932 májusában van a PEN Club X. kongresszusa Budapesten, s 1932 nyarán kapja meg Kosztolányi a francia becsületrendet. 1927 és 1935 között már 11 novelláját fordítják franciára.⁶ Ugyanakkor a felmerülő francia írók nevei is egymáshoz kapcsolhatók, pl. Georges Duhamel, Jules Romains ugyanannak az írói körnek a tagjai, s jártak Budapesten is. Maxime Beaufort és François Gachot, Kosztolányi műveinek kortárs francia fordítói szinte ugyanabban az időben élnek és alkotnak Magyarországon, Mauriac pedig a legdivatosabb, legtöbbet fordított francia író nálunk ebben az időszakban. A magyar-francia irodalmi kapcsolatok e periódusra eső újabb fellendülésére utalhat bizonyos francia nyelvű újságok megindulása nálunk és Párizsban is. (*Revue Franco-Hongroise*. Paris, 1928; *Revue des études hongroises*. Paris, 1928–1935; *Gazette de Hongrie*. Bp., 1929; *Nouvelle Revue de Hongrie*, Bp., 1932–1943.) Kosztolányi francia kapcsolatainak erősödését kétségkívül 1930-tól tapasztalhatjuk, amikor a budapesti PEN Club elnökévé választják, de 1930 februárjában jelenik meg a *Lenni vagy nem lenni* című esszéje a *Nyugatban*, s az *Életre-halálra*, az *Európa* című költemények ugyancsak 1930-as keletkezésűek. Bizonyos küldetésváltás, lázas, közösségi aktivitást vállaló magatartás kialakulásának tanúi vagyunk tehát.⁷

A „mit ér az ember, ha magyar?” kérdés jegyében polemizál okos és türelmes szenvedéllyel „nyelvőrzként, nyelvvédőként” Antoine Meillet-hez írt vitairatában, amely *A magyar nyelv helye a földgolyón* címmel ugyancsak 1930. július 16-án jelenik meg a *Nyugatban*. Ugyanezt a tanulmányt a *Revue Mondiale* 1931. január 15-ei száma a lap élén közli francia fordításban.⁸ Kosztolányi fájdalmas és szenvedélyes hangon kér „igazságot” a magyar nyelv nevében. (Érdekes, hogy itt is Jules Renard-ra hivatkozik: a világoosság – mondja Renard – az író udvariassága.)⁹ E nyelvvitára két párizsi újságcikk is reflektál. Az egyik a *L'opinion*

6 Sáfrán Györgyi: *Kosztolányi Dezső hagyatéka*. MTAK 11. Bp. 178. Ms 4619/91-106. Novellái franciául. 98. „*Le Boueux*.” Ford. Újvári Pál és Girard, Jean. 9. f. 15 Février. 1927. Paris. Europe; 95. „*Journaliste*.” Ford. Kubet Edit. 12 f. Juin. 1929. Revue de Genève; 102–103. „*Omlette à la Woburn*.” Ford. François Gachot. 15 décembre. 1931. Nouvelle Revue de Hongrie. Ua. Ford. Kosztolányi Dezső 1 octobre. 1933. La Revue Belge; 91. „*Auréole grise*.” Ford. Rónai Pál és Tosi Emile. 9 f. Europe. (dátum nélkül); 92. „*Aventure bulgare*.” Ford. Rónai Pál. 5 f. Mai. 1932. Nouvelle Revue de Hongrie; 93. „*Balaton*.” Ford. Kosztolányi Dezső. 8 f. 1932. V. Tome: XLVI. Nouvelle Revue de Hongrie.; 96. „*L’avocat céleste*.” Ford. Gachot, François és Rónai Pál. 6 f. 1932. (nincs pontos adat); 97. „*Du berceau jusqu’au cercueil*.” Ford. Gachot, François és Rónai Pál. 5 f. 1935. III. Nouvelle Revue de Hongrie; 99. „*Le canot automobile*.” Ford. Aucel, Henri. 4 f. 6 avril. 1935. Feuilleton de la Gazette de Hongrie; 100. „*Le manuscrit*.” Töredék. 2 f. (nincs pontos adat); 101. „*Le varech*.” Ford. Rónai Pál és Tosi, Emile. 4 f. 1933. Feuilleton de la Gazette de Hongrie.

7 Vö. Kiss Ferenc: *Az érett Kosztolányi*. Bp., 1979, Akadémiai, 505–529.

8 *Nyugat hírei*. *Nyugat*, 1931. február.

Ua. Sáfrán, i. m. Ms 4619/94. Kosztolányi Dezső, *Défense d’une Langue Nationale*. Ford. Gara László 13 f. La revue mondiale, Paris, 15 janvier, 1931.

9 I. m. 90.

1931. február 14-i számában, a *Chroniques internationales* című rovatban jelent meg (írója: André Thérive), a másik a *Revue Franco-Hongroise* 1931. áprilisi számában: *Egy nemzeti nyelv védelme* címmel.¹⁰ Ez utóbbi tökéletesen igazat ad Kosztolányinak, „aki szinte az irodalom minden területén bebizonyította már tehetőségét, és a magyar írók között megérdemelt hírnévnek örvend”.¹¹ Érdekesebb és jelentősebb a *L'opinion* cikke, melyben objektív hangú észrevételt olvashatunk. Megköszöni a *Revue mondiale*-nak, hogy publikálta M. Kosztolányinak, a PEN Club elnökének vitairatát, amely nagyon tanulságosan fejezi ki a mai általános érzelmeket. Nem ad igazat Meillet-nek a magyar nyelvvel szemben felhozott vádjával kapcsolatban, de általában leszögezi: egy jellegzetesen izolált nyelv a mai modern világban, úgy tűnik, fatálisan szegényes sorsra van ítélve, mert a civilizált Európában az emberek közti kommunikáció két vagy három nagy nyelv segítségével történhet. A kis- és közép nemzeteknek létfeltételük a két-nyelvűség. Nem szabad tehát „befalazni” magunkat nyelvünk korlátai közé, le kell győznünk a nemzeti nyelvek féltékeny büszkeségét. André Thérive, a cikk-író véleménye szerint tehát Kosztolányi hagyta érzelmei által elragadtatni magát, és inkább hivatalából adódóan, kötelességszerűen, mint a PEN Club elnöke védte meg nyelvét, nem okosan gondolkodva.¹² E vitában Kosztolányi, legalábbis a francia közvélemény előtt, alulmaradt.

A másik érdekes tanulságot Kosztolányi Georges Duhamellel kialakult barátsága szolgáltatja számunkra. Ugyanis három, Kosztolányi Dezsőhöz címzett francia nyelvű Duhamel-levelet és egy táviratot, valamint 4 francia nyelvű válaszlevelet találunk a Kosztolányi-hagyatékban.¹³ A legkorábbi 1931. augusztus 11-ei keltezésű, pontosan jelzi, hogy miről van szó. Kosztolányi meghívta Duhamelt, tartson előadást Budapesten.

Georges Duhamel elfogadta a meghívást, úgy képzelte, hogy Bukarestbe utazva megállna egy-két napra Budapesten is.

La Nouvelle Maison, La Naze, VALMONDOIS, (SEINE-ET-OISE)
1931. augusztus 11.

Kedves Kollegám,

Hágai kongresszuson való találkozásunk alkalmából Ön baráti ajánlatot tett nekem: ha kedvem lenne Budapestre jönni, és ott tartani egy előadást, bizonyára szívélyes közönségre találnék. Úgy gondolom, ezt a kedves tervet éppen most

10 Sáfrán Gy., I. m. Ms 4627/11. Francia nyelvű újságkivágások: André Thérive: Le destin des langues nationales (A nemzeti nyelvek sorsa). *L'Opinion*, 14 février. 1931. 13–15. Chroniques internationales. La défense d'une langue nationale (Egy nemzeti nyelv védelme) Állandó tudósítótól. *Revue Franco-Hongroise*, IV. année N° 29. Avril, 1931. 15–16.

11 I. m. *Revue Franco-Hongroise*.

12 Vö. I. m. *L'Opinion*.

13 Sáfrán, i. m. Ms 4622/152-155. Duhamel, Blanche; Duhamel, Georges levelei Kosztolányi Dezsőnek. Ms 4621/148-196. Kosztolányi Dezső levelei *Ismeretleneknek*, francia nyelven.

megvalósíthatnám. Az ősszel feleségemmel Bukarestbe kell utaznom. Szeretnék megállni Budapesten, és ott valóban tartanék egy vagy két előadást, aszerint, ahogy Ön jónak tartja. Minthogy nekünk legkésőbb november 3-án kellene elhagynunk Budapestet, az előadást október 30. és november 3. között lehetne megtartani. Sajnálom, hogy ennyi gondot okozok Önnek, de ha mindez lehetséges, hálás lennék, ha tudatná velem és eligazítana, milyen feltételekkel lehetne mindezt valóra váltani.

Remélem tehát, hogy lesz alkalmam Önt hazájában is üdvözölni. Kérem kedves Kollegám, fogadja legszívélyesebb baráti üdvözlőmetet.

Duhamel¹⁴

A következő levelek kissé türelmetlenebbek, Duhamelt érdeklí a szervezés, a szállás, a honorárium és a gyors továbbutazás – hiszen elsősorban Bukarestbe készül. Kosztolányi válasza Duhamelhez francia nyelvű levelek „Ismeretleneknek” címszó alatt fellelhető a hagyatékban.¹⁵

Uram,

A postás éppen akkor kézbesítette kedves levelét, amikor elhatároztam, hogy levelet írok Önnek.

Szervező irodáink olyan bizonytalan ajánlatokat tettek nekem, hogy jobbnak láttam megszakítani velük minden kapcsolatot a jelenlegi gazdasági válságban. Ezért tehát úgy terveztem, hogy a magyar Pen Club nevében kérem fel Önt, tartsa meg a kérdéses előadást a Fészek Klubban, legegánsabb művészkaszinónkban. Kis országunk számos írója (akik hosszú ideje csodálják Önt), nagy örömmel várja és megtiszteltetésnek érzi az Ön látogatását. Ami engem illet (hiszen én jól ismerem az Ön műveit), bizonyos vagyok benne, hogy Magyarország különösen érdekelni fogja Önt, s Budapest is, az a város, ahol Salavin akár világra jöhetett volna. Nagyon örülnék, ha tudatná velünk előre érkezésének pontos dátumát, s különleges kívánságait, hogy megtehessem a szükséges intézkedéseket.

Levelét várom, őszinte barátsággal:

Kosztolányi Dezső

S végül egy távirat Duhamelétől Bécsből jelzi, hogy: „1931. október 31-én 13.12 órakor, szombaton érkezünk.”¹⁶

De hogyan jut eszébe Kosztolányinak Georges Duhamelt meghívni? Mint a fentebb idézett levélből is tudjuk, Duhamellel már a PEN Clubok Hágai Kong-

14 Ms 4622/153. *Duhamel, Georges Kosztolányi Dezsőnek*. Valmondois, 1931. augusztus 11. 2 f. francia nyelven.

15 Sáfrán, i. m. Ms 4621/159. Kosztolányi Dezső levelei *Ismeretleneknek*, francia nyelven, gépelt levél.

16 Ms 4622/155. Wien, 1931. okt. 30. távirat, fr. ny.

resszusán, 1931-ben találkozott. Közelebbi ismeretségük tehát innen számítható, de a személyes rokonszenvenek talán más oka is van.¹⁷ Ha csak a *Nyugat*-ban, 1926-tól megjelent Duhamelről szóló írásokat nézzük, szembeötlő a Duhamel iránti figyelem. 1932 körül ez csak fokozódik. (Ebben az időszakban 6 érdemleges tanulmány jelenik meg róla.)¹⁸ Nincs most lehetőség e tanulmányok részletes ismertetésére, de kiemelhetünk néhányat: Komor András pl. Jules Romains-nal veti össze, Illyés Gyula Duhamel oroszországi utazásáról ír, és a legtöbb kritikus a „Salavin-könyvek” nyugtalan lelkivilágát idézi, vagy Duhamel *Querelles de famille* című könyvét vitatja, amely a technikai civilizáció ártalmas áldásai ellen szól. (Illés Endre, Gyergyai Albert.)¹⁹ Igaz, 1931-ig csak Duhamel egyetlen regénye, az *Éjféli vallomás* jelenik meg nálunk magyarul (Komor András, 1927), de éppen a *Nyugat* cikkei Duhamel többi művéről, írói módszereiről, egyéniségéről tájékoztatják az olvasókat. Kosztolányi tehát úgy érzi, hogy ideje bemutatni Duhamelt a maga emberi mivoltában Budapesten, a nagyközönség előtt. Ez meg is történik. Duhamel megtartja az előadását, a korabeli újságok tudósításai szerint nagy sikerrel. De meglepő, hogy a cikkek inkább Duhamel nagyságáról, mint annak előadásáról szólnak, s ennek oka van. Az előadás valószínűleg csalódást keltett, nem volt több mint egy vidám „filológiai óra” anekdotákkal és általános frázisokkal fűszerezve. Jellemző, hogy csak egy született francia, François Gachot meri leírni: „Miért, hogy Duhamel hétfői előadása, ahelyett, hogy ékesszólóan bizonyította volna, csak érintette előttünk gondolatainak mélységét, s nem hagyta, hogy megfejtjük titkát?”²⁰ Duhamel bizonyára lebecsülte a magyar közönséget. Később Gyergyai Albert is erre utal a *Nyugat*-ban megjelenő írásában, amikor ezt írja: Duhamel „tavalyi előadása Budapesten még rajongó híveit is lehűtötte: a várt »message« vigasza és horizontja helyett több mint másfél óra hosszat a nyelv gépiességei ellen hadakozott, ami egy

17 Az *Ismeretleneknek* írt francia nyelvű levélfogalmazványok között található még egy Duhamelnek szóló Kosztolányi-levél, mely barátságukról tanúskodik. (Ms 4621/150. francia nyelvű fogalmazvány, javításokkal.)

Kedves Uram, nagyon szépen köszönöm figyelmességét, hogy elküldte nekem legújabb könyvét. Azonnal elkezdtem olvasni, és megragadott az Ön kiemelkedő tehetségének erőteljes megújulása. Ha befejeztem a könyvet, szeretném benyomásaimat közzétenni egyik folyóiratunkban. Majd elhelyezem ezt a kötetet is (megköszönve a hízalgő dedikációt) többi műve között, melyek könyvtáram kincsei.

Adja át legszívélyesebb üdvözetemet Mme Duhamelnek, és fogadja legőszintébb hálámat: Kosztolányi Dezső

18 Komor András: Georges Duhamel. *Nyugat*, 1926, II, 393–396; Illyés Gyula: Duhamel Oroszországban. *Nyugat*, 1927, II, 713–717; Carrère, Jean: *Salavin*. Georges Duhamel regénye. *Nyugat*, 1930, II, 72–73; Bálint György, *Querelles de famille*. Georges Duhamel könyve. *Nyugat*, 1932, I, 592–593; Illés Endre, ue. *Nyugat*, 1932, I, 593–594; Gyergyai Albert: Georges Duhamel. *Nyugat*, 1932, II, 341–343.

19 I. m. Gyergyai Albert. *Nyugat*, 1932, II, 341–343.

20 *Gazette de Hongrie*, 1931. nov. 7., François Gachot.

nyelv- és írástudónak érthető és szükséges szórakozás, ami azonban éppen úgy, mint orosz vagy amerikai útikönyvei egyúttal bizonyos aprólékosságról s kispolgári mániákusságról is tanúskodnak, s a tiszta, az igazi, a magas értelem helyett mintha csak az átlagos, a társadalmi, a józan ész képviselné”.²¹

Duhamel csak átutazott Magyarországon, és ugyanolyan távolságban maradt, mint volt, tőlünk magyaroktól. Valószínűleg Kosztolányitól is, akiről érdekes módon, e számtalan cikk egyikében sem esik szó. Kosztolányi a háttérben marad, pedig Duhamel mellett ő a főszereplő. Tehetsége hasonló a nagy francia íróéhoz. (Ezt írja A. Sauvageot is egy *Esti Kornél*ről írt francia nyelvű kritikájában, amikor Esti Kornél személyiségét, illetve Kosztolányi írói énjét Salavin, Jules Romains, Roger Martin du Gard kortársának nevezi.)²²

Kosztolányi vallomásait a francia nyelv szépségéről csupán az anyanyelvről írottak múlják felül, az anyanyelv a legnagyobb, összehasonlíthatatlan élménye életének. „Több mint 8000 kötetet gyűjtött össze francia, angol, német, olasz, spanyol nyelven, könyvtárának jelentős részét alkották a nyelvészeti munkák, szótárak. A könyv volt számára az értékegység, s ha valaminek az árát ki akarta számítani, azt számolta, hány kitűnő francia könyvet lehetne annyiért vásárolni” – írja róla felesége visszaemlékezéseiben. Páratlan nyelvtudása és a nyelvészet iránti szenvedélye, mindemellett a francia nyelv vonzása egész életére jellemző. Talán ennek köszönhető, hogy Aurélien Sauvageot közeli barátja lett. S talán Sauvageot-nak köszönhető Kosztolányi erősödő vonzódása a francia szellemhez. Sauvageot, aki Antoine Meillet tanítványa volt, 1923-tól 1931-ig az Eötvös Kollégiumban tanított francia nyelvet. Kosztolányi szenvedélyes nyelvművelőként s az anyanyelv védelmezőjeként igazából 1930-ban lépett színre – ekkor választották az Akadémia Nyelvművelő Bizottságának tagjává, ekkor lett a Pen Club elnöke, és ekkor írta vitairatát a magyar nyelv védelmében Meillet ellen. Mint tudjuk, e vitában Európa nyilvánossága előtt alulmaradt, de Sauvageot bizonyára neki adott igazat, bár nyíltan nem állt ki mellette. Sauvageot is több mint nyolc nyelvet beszélt, ugyanakkor nemcsak az adott nyelv, hanem a nyelvhez tartozó nemzetek kultúrája is érdekelt. Így a magyar irodalom, melyet népszerűsíteni akart Franciaországban. Szinte ez volt Kosztolányi legnagyobb vágya – ezért szeretné annyira, hogy regényeit lefordítsák Európában. Sauvageot úgy érzi, ahogyan fentebb említettük, Kosztolányi művei sikert aratnának a korabeli francia közönség előtt. Közlebbi kapcsolatukról a Kosztolányi-hagyaték csupán egy francia nyelvű Kosztolányi levélfogalmazványt őriz. Ám ebből az egyetlen levélből, melyet Kosztolányi 1932-ben írt Sauvageot-nak, következtethetünk a köztük levő barátság milyenségére. Kosztolányit 1932 nyarán Eckhardt Sándorral és Hevesi Sándorral együtt magas francia elismeréssel

21 Gyergyai Albert: Georges Duhamel. *Nyugat*, 1931, II, 341.

22 A. Sauvageot: Kosztolányi Dezső: Esti Kornél (Budapest, 1933, Éditions Genius). *Revue des études hongroises*, 11e année, 1933, 388–389.

tüntették ki. A Becsületrend Lovagja lett! Ebből az alkalomból gratuláló sorokat kapott Sauvageot-tól, melyekre így válaszolt:

Kedves Barátom!

Végtelenül hálás vagyok baráti soraiért. A kitüntetés, amelyet nemrég kaptam a „nagylelkű” köztársaságtól, nem olyan egyszerű dolog számomra, mint ahogyan Ön gondolja. Ez igen nagy és magas kitüntetés, mert egy olyan országból érkezett, melyet mindig úgy becsültem, mint szellemem forrását, hazáját. Én is sajnálom, hogy nem találkozhattunk Budapest utcáin, és nem hallottam a hangját. De biztosíthatom, hogy egyáltalán nincs távol tőlem. Majdnem minden nap társalgok a szótárával, melyben nemcsak utánanézek egy-egy kifejezésnek, hanem elejétől végig úgy olvasom, mint egy lebilincselő olvasmányt. Óh, a „filológia” édessége! A szótárral igen nagy szolgálatot tett nekünk! Hála Önnek, a jövő generációi tudni fognak franciául! És ha az én francia tudásom még nem kifogástalan, ez az Ön bűne, kedves Barátom: tartozik nekünk e nyelvészeti mű másik részével, a magyar-francia szótárral, melyet mindannyian türelmetlenül várunk. Nyelvünkben „Sauvageot” többé nem tulajdonnév, mindennapi kifejezéssé vált. Úgy beszélnek arról, mint egy eszközről, és mindig kisbetűvel írják. (Ez a „nagyság” jele!) És ez az Ön magyar „gloire”-ja! Hallottam a minap egy srácot, ahogy mondta: Add ide a „sauvageot-mat”! És nagyon büszke voltam.

Fogadja kedves Sauvageot, e vallomás mellett, őszinte baráti üdvözetemet:
az Ön Kosztolányija²³

Valóban, ha szabad megjegyeznünk, ezek a Sauvageot szótárak még ma is a francia és magyar irodalmi nyelv különleges szolgálói, nélkülük elképzelhetetlen klasszikus irodalmi műveket lefordítani. Két rokonlélek találkozásáról tanúszkodott ez a levél szellemesen, játékosan. Jelzi, hogy Kosztolányi – aki európai szellemű gondolkodóként büszkén vallotta magát magyar írónak „századunk zűrzavarában” – és Sauvageot jól ismerték egymást.

Aurélien Sauvageot, aki 1923 és 1931 között tartózkodott Magyarországon, 1985-ben így nyilatkozik: „Azt hiszem, az egyedüli francia voltam, aki a valóságban találkozott az akkori idők magyar civilizációjával. Úgy véltem, kötelességem tudatni honfitársaimmal, hogy van egy nemzet, melyről vajmi keveset tudunk, és amely történelme során sok-sok súlyos áldozatot hozott annak a nyugati civilizációnak a megmentéséért, melyre oly büszkék vagyunk.”²⁴ Sauvageot tehát beismeri a dialógus kísérletének kudarcát. Szinte egyedül volt és maradt. A dialógus magyar résztvevői sincsenek sokan. A *Nyugat* című

23 Kosztolányi Sauvageot-nak. I. m. Kosztolányi hagyatéka; MTAK Ms 4621/145. Réz Pál közöl még egy rövid Sauvageotnak írt Kosztolányi levelet. In: Kosztolányi Dezső: *Levelek – Naplók*. Budapest, 1996, Osiris, 636.

24 Idézi Örvös Lajos. In *Mit üzen Sauvageot? Hitel*, 1989/9, 21.

folyóirat 1925–1935 között erőteljesebben vállalja a nemzetek feletti Európagondolatot.

A francia közeledés kézzelfogható bizonyítéka mégis, hogy 1923-tól az Eötvös Kollégiumba kiváló francia tanárok érkeznek és tanítanak, s a kollégiumot a franciás kultúra otthonává teszik: Aurélien Sauvageot, François Gachot és Maxime Beaufort. Mindhárman Kosztolányi íróbarátai, fordítói, ugyanahhoz a baráti körhöz tartoznak, és a lehetetlenre vállalkoznak: a magyar–francia irodalmi és kulturális kapcsolatok kimozdítására a mélypontról. Maxime Beaufort már 1914 előtt Pesten tartózkodik, mint francia nyelvtanár, majd 1926-ban újra visszatér Párizsból; Sauvageot-t, a francia és a magyar kultúra „kiváló összekötő tisztjét” (Bálint György nevezi így) 1923-ban küldi Antoine Meillet Budapestre, Gachot egy évvel később követi.

Missziójuk milyenségét, szinte lehetetlenségét az adott politikai viszonyok között, publikálatlan leveleik alapján szeretnénk körvonalazni (e levelek az OSZK, az Eötvös Kollégium levéltárából, valamint saját gyűjtésemből valók, francia nyelvű kéziratok). A mintegy 50 levél teljes bemutatására természetesen nem vállalkozhatunk, de érzékeltethetjük íróik emberi és értelmiségi magatartását, lassú beilleszkedésüket a magyar életbe, kétségeiket és lelkesedésüket.

Kezdjük a sort Sauvageot-val, aki talán hármójuk közül a legtöbbet tett a magyar kultúra és a magyar nyelv franciaországi megismertetéséért. A levelek egy része (1923-tól 1927-ig) Bartoniek Gézához, a többi (1928–1931) Gombocz Zoltánhoz, az Eötvös Kollégium igazgatóihoz íródott. Az első levél dátuma 1923. október 29.

Igazgató Úr

Két hónap óta a legnagyobb tudatlanságban és bizonytalanságban hagytak, csak ma este tudtam meg, hogy kineveztek az Eötvös Kollégium tanáranak. M. Mistler közbenjárására kaptam egy hivatalos értesítést, amely véget vetett egy sor adminisztratív intézkedésnek, amelyért bocsánatot kérek Öntől.

Mihelyt a papírjaim rendben lesznek, sietek Budapestre. 3–4 nappal az érkezésem előtt megtáviratozom érkezésem időpontját.

Igazgató Úr, már teljesen elhagyott a remény e végeláthatatlan, hosszadalmas procedura miatt. Néhány hete szinte türelmemet vesztettem a sok elvesztegetett idő láttán! Magyarországról visszatért fiatal barátaim lelkes elbeszélése hatására szinte égek a vágytól, hogy a lehető leghamarabb megismerjem az Ön hazáját... M. Meillet megadta az engedélyt, hogy disszertációmát finnugor nyelvészeti témából készítem. A teljes tézisemben foglalkozni szeretnék magyar irodalmi témával is. Főleg egy olyan monográfiára gondolok, amely a francia közönség figyelmét is felkeltő szerzőt érint. Ebben a témakörben szívesen kikérem professzorainak tanácsait és irányítását. Így nemcsak mint professzor, de mint tanítvány is csatlakozom az Eötvös Kollégiumhoz. Bocsánatot kérek Öntől, Igazgató Úr, hogy még szinte semmit sem tudok nyelvükről és irodalmukról. Nagyon nehezen olvasok magyarul, a nyelvtani struktúra és a szavak

szinte teljesen ismeretlenek számomra. A lehető leghamarabb pótolnom kell a hiányosságokat! Megígérhetem Önnek, hogy minden erőmmel és akaratommal erre fogok törekedni.

Várva a pillanatot, amikor személyesen is bemutatkozhatom, fogadja legmélyebb tiszteletemet:

Aurélien Sauvageot²⁵

Nem könnyű tehát Franciaországból kinevezést kapni Budapestre. A hivatalos kapcsolatok mind magyar, mind francia részről rendkívül rosszak, hidegek. Jean Mistler, aki 1920-tól 1924-ig dolgozik Budapesten (előbb mint tanár az Eötvös Kollégiumban, majd mint a Francia Követség kulturális titkára), semmit sem tesz a kapcsolatok javításáért. Nem ismeri, vagy inkább nem akarja megismerni a magyar kultúrát, irodalmat, fölényes, felelőtlen, közönyös hivatalnok vagy egy a sok közül ... Még 1984-ben megjelenő budapesti visszaemlékezéseiben se tud akkori szerepéről másképpen írni, csak felületesen, nagyképpően. Milyen szerencse, hogy Sauvageot azonnal megérti, neki nem csupán a francia nyelvet kell Pesten tanítania, ennél sokkal többet kell tennie: irodalmi diplomataként kell fellépnie, mint Kosztolányinak. Mindent vállal a cél érdekében, Bartoniek Géza hű szövetségese lesz. Az első lépés: francia könyveket és folyóiratokat szállítani a kollégiumnak, a második: ösztöndíjakat szerezni magyar diákoknak és tanároknak Párizsban. Az 1924-ben írt levelek erről a lázas tevékenységről és eredményekről is beszélnek: 10 hallgató és 2 kutató kap ösztöndíjat. Sauvageot, Mistler helyett, futkos a minisztériumba, tárgyal, intézkedik, harcol a gazdasági, pénzügyi korlátozások ellenére. Maga Sauvageot is összeállít egy bőséges könyv- és folyóiratlistát, amely a pesti kívánságokkal együtt figyelemreméltóan gazdagítja majd a kollégium könyvtárát.²⁶ A diplomáciai feladatokon túl Sauvageot komolyan veszi tanári és tudósi szerepét is, tanulja és megtanulja a magyar nyelvet, érdekli a magyarok eredete. Sauvageot nem győzi sorolni, mi mindent szeretne átadni, mi mindent szeretne megvalósítani. Megszállott tanár, maximalista önmagával szemben is. Érdeemes a mai francia nyelvtanároknak a leveleiből példát venni: hogyan kell és mit kell átadni a sikeres nyelvtudáshoz.

S miközben telnek a hónapok, egyre közelebb kerül hozzánk, magyarokhoz. Komoly propagandát kell kifejtenie Párizsban „magyar ügyben”, s bár vannak barátaink, nem titkolja, mennyi az ellenfelünk. Leveleinek tanúsága szerint szinte honvágya van Budapest és a kollégium után. Egyre jobban érezzük: Sauvageot már félig magyar, büszke, ha Párizsban intelligens és művelt, fiatal

25 Aurélien Sauvageot Bartoniek Gézához. 1923. okt. 29. Párizs. Eötvös Kollégium Levéltára, 46. doboz, „Francia tanárok” 84/A. A levelek francia nyelven íródtak. Tudjuk, végül Sauvageot Adyról írt monográfiát, ám e disszertációt a francia egyetemen elutasították. Sajnos a dolgozat kézírata a háború alatt Párizsban elveszett.

26 Aurélien Sauvageot Bartoniek Gézához. 1924. febr. 1.; 1924. máj. 31.; 1924. jún. 18.; 1924. okt. 9.

magyar tudósokat mutathat be. Bár Magyarország ellenségei nem alszanak, a francia értelmiség körében vannak, akik szimpatizálnak Magyarországgal.²⁷ Sőt Meillet ad egy jó tanácsot, Sauvageot ne írjon Magyarországról, míg le nem doktorált. Utána csinálhat, amit akar. Hivatalosan, úgy tűnik, Magyarország tiltott téma, aki egy kicsit is másképpen nézi Magyarországot, azt már befekeztetik (a doktori védésére csak 1929 júniusában kerül majd sor).²⁸ Bartoniek Géza halála után 1928 szeptemberétől Gombocz Zoltán lesz a kollégium igazgatója. A harmincas évek elején egyre nehezebb idők jönnek, a gazdasági és politikai válság elmélyülése nem kedvez a magyar-francia kapcsolatok erősödésének. Sauvageot belefárad a politikai és egyéb intrikákba, szabad akar lenni végre, hogy szenvedélyének, a finnugor nyelvészeti kutatásoknak éljen. A levelek gyérülnek. Sauvageot 8 esztendő telt el Magyarországon. 1931. február 11-én, Gombocz Zoltánnak írt utolsó levelében búcsút mond élete egy lezáruló korszakának, amikor egy kultúrát úgy kutatott, hogy benne akart élni, és meg akarta érteni a körülötte élőket.²⁹ Amikor távozik, már tudja, újra háború fenyegeti Európát. És kit féltsen a legrosszabbtól, Franciaországot vagy Magyarországot, esetleg mind a kettőt? Megérzéseit mélyen átélhetjük – a jelen és a jövő viszonylatában is.

Két hazája van hát, s valahogy így gondolkodik az őt követő François Gachot is, akinek levelei nem ennyire kristálytisztán elkülöníthető időszakot körvonalaznak. 1924 novemberében jött Budapestre, és még 25 évig, 1949-ig marad. Gachot nem precíz, gondos, esztétikai külsőre is adó levelező, bohém író ő, aki rajong a modern irodalomért. Mint az Eötvös Kollégium tanára, először Sauvageot-nál lakik, de tanít gimnáziumban és a képzőművészeti főiskolán is. Gachot se tud kezdetben egy szót sem magyarul, de neki könnyebb a dolga: 1926-ban magyar nőt vesz feleségül, Laborcz Irént. Sauvageot így mutatja be Gachot-t: „Kicsit beteges küllemű volt, vézna, kistermetű, haja nagyon sötét, arca napbarnított, a megjelenésében semmi tekintélyt parancsoló, és bizony féltő volt, hogy nem tud majd tanítványai között fegyelmet tartani. De a szelleme élénk volt, a véleménye és az ízlése pedig nagyon határozott.”³⁰ Birkás Gézának 1942-ben írt önéletrajzi leveléből megtudjuk, tanulmányait a Sorbonne-on végezte, irodalom-német speciális szakon. 1923-tól újságíróskodik, 1925-től jelennek meg publikációi Franciaországban. 1926-tól, majd folyamatosan 1931-től 1938-ig a *Mercur de France* párizsi folyóirat számára szerkeszti a Magyar Irodalom rovatot. Fordít több novellát, verset: Kosztolányitól, Móricztól, Adytól, Karinthytól, Mikszáthtól, Szomorytól, Kassáktól, Illyés Gyulától stb.³¹ 1985 (sajnos ez halála éve) tavaszán hozzám írt levelében végtelen kedvesen egészíti ki eddig hiányos

27 Ua. 1925. febr., 1925. jún. 7.

28 A. Sauvageot: *Magyarországi életutam*. Bp., 1988, Európa, 161–171.

29 Ua. 1931. febr. 11.

30 A. Sauvageot: *Magyarországi életutam*. I. m. 278.

31 François Gachot Birkás Gézához. Budapest, 1942. febr. 5. Madácsy László irodalmi hagyatéka.

adataimat. „Inkább vagyok író, mint egyetemi tanár, s főleg tudományos kutató. Nemcsak helyzetemnél fogva, de idő híján... Ami Kosztolányit illeti, nagyon jól ismertük egymást, feleségem és én gyakran mentünk el hozzájuk. Emlékszem, milyen nagyszerűen ismerte a nyelv és stílusfordulatokat, a szójátékokat. Mennyire érdekelt az élő francia irodalom...”³² Gachot összességében ugyanazt teszi, mint Sauvageot – közvetít -, szerényen, kedvesen, bölcsen újra és újra visszatérve, még 84 évesen is Budapestre, hogy előadást tartson, utoljára Krúdyról, a PEN Club meghívására, közvetlenül halála előtt.

Akikről eddig szóltam, Gachot és Sauvageot, ismertek, legalábbis Magyarországon. De Maxime Beaufort-ról, a harmadik „misszionáriusról” szinte senki sem hallott. Ő is Kosztolányi-barát, Kosztolányi-fordító. Mikor Kosztolányit az *Édes Anna* franciára fordításának terve foglalkoztatja, ifjú Wlassics Gyula Beaufort-t ajánlja figyelmébe, a magyarul kitűnően tudó franciát.³³ Sauvageot emlékeiből az ő portréja is felvillan. Előkelő családból származik, igazságtalanul elbuktatták az egyetemi felvételi vizsgán, és ezért „levegőváltásra” vágyik. Elfogad egy számára felajánlott francia tanári állást Magyarországon még 1914 előtt. Feleségével és leányával együtt jól érzik magukat Budapesten, gyorsan kapcsolatba kerülnek a haladó értelmiségiekkel, írókkal. Hosszabb ideig 1926-tól lesz újra Magyarországon, Sauvageot-t 1928-ban ismeri meg. Nagyon jól beszél magyarul, annyira, hogy barátja fölkérésére leányával együtt közreműködik a „Sauvageot-szótár” szerkesztésében. Beaufort már az első világháború előtt találkozott Kosztolányival. Elég kultúrált, és megfelelő irodalmi érzékkel rendelkezett ahhoz, hogy mesterien lefordítsa az *Édes Annát*. A fordítást először folytatásokban egy párizsi újság, a *Le Temps* kezdi közölni 1937-ben. Beaufort ugyanis a *Le Temps* magyarországi tudósítója. Kiemelhetjük még, hogy Sauvageot-nak is nagyon tetszett az *Édes Anna*. Magyarul olvassa el, megrendíti, emellett csodálattal tölti el stílusának tökéletessége és szerkezetének harmóniája. Beauforttal együtt eredetiben olvassák a műveket, mert fel akarják fedezni egy nemzet legértékesebb szellemi kincseit, szemben Mistlerrel, aki szerint a magyar irodalom nem más, mint utánzás, s a magyar nyelvet nem érdemes megtanulni.³⁴ A fordítás és a kiadás története is érdekes. A helyettes államtitkár 1927. október 21-i levelében ezt írja Kosztolányinak:

Kedves Barátom,

Maxime Beaufortban azt hiszem, megtaláltuk azt a franciát, aki a magyarral is annyira tisztában van, hogy jó fordításokat készíthet anélkül, hogy még egy francia kézen kelljen a fordítást áteresztetni, ami mindig az egyöntetűség rovására van és sokszor félreértéseket is teremt.

32 François Gachot Madácsy Piroskához. Nice, 1985. ápr. 29.

33 Ifj. Wlassics Gyula Kosztolányihoz. Budapest, 1927. okt. Kosztolányi Dezső hagyatéka, MTA Kézirattár, MS 4625/143.

34 Vö. A. Sauvageot: *Découverte de la Hongrie*. Paris, 1937.

Kérlek, légy szíves velem közölni, Édes Annád francia fordítási jogát nem adtad-e át valakinek s rendelkezhetnénk-e abban az irányban, hogy a francia fordítást Beauforttal készíttessük. Szeretném, ha azt válaszolnád, hogy látni szeretnél előbb egy fejezetet (talán meg is jelölhetnéd, hogy melyiket), hogy megíthelhesd mennyire adja vissza intencióidat. S így, ha próbafordításra vállalkozik, legalább nem veszünk – zsákbamacskát.

Szívből üdvözöl igaz híved
ifj. Wlassics Gyula³⁵

Budapest, 1927. október hó 21.-én

Maxime Beaufort, aki tehát jól tud magyarul, már 1927 végén megbízást kap a fordításra, és hamarosan be is fejezi a munkát.³⁶ Azonban csak a kézirat készül el, a mű franciaországi kiadása késik. Ez ügyben fordul Kosztolányi még két nagy francia íróhoz, Jules Romains-hez és François Mauriac-hoz. (S valószínűleg Duhamelnek is ezért küldeti el a kéziratot, hátha felfigyel talán ő rá, hiszen barátja!)

A Jules Romains-nek szóló levél is a hagyaték publikálatlan darabja, dátum nélküli, magyar fogalmazvány. Neki ugyancsak elküldte – Beaufort közvetítésével az *Édes Annát*, s kéri, olvassa el.

Mester,

A nyár végén, barátom, M. Maxime Beaufort egy levelet s egy legévelt kéziratot hagyott az ön lakásán. Sajnos, nem találhatta otthon. A levélben emlékezetébe igyekeztem idézni azt a számomra felejthetetlen találkozást, amikor önnel Teleky Sándorné szalonjában az Abbaye-körről, s az új francia irodalomról beszélgettem, és megkértem Önt, hogy amennyiben még nem felejtette el azt a kis pontot, mely az emlékezetében lehetek, tekintsen be kéziratomba. Több könyvem megjelent Angliában, Németországban, Amerikában. (Ez a kézirat legújabb regényem, melyet legtöbbször becsülök.) Ha érdemesnek tartja, kérem, írjon eléje néhány szót s egyengesse utamat abban az országban, ahol – lélekben – állandóan élek.

Ugye nem veszi rossz néven, hogy érdeklődöm a levelem és kéziratom iránt? Válaszát várva vagyok régi híve és tisztelője:

D. K.³⁷

35 Ifj. Wlassics Gyula levele Kosztolányi Dezsőnek. Budapest, 1927. okt. 21. 1 f. Sáfrán i. hm. Ms 4625/273.

36 M. Beaufort Romain Rolland-ról tart előadást a magyar-francia irodalmi társaságban nagy sikerrel. *Gazette de Hongrie*, 1932. április 30.

37 Sáfrán, i. m. Ms 4621/679. Kosztolányi Dezső levele Romains Jules-nek, 1 f. fogalm.

E sorok kissé kibővített francia nyelvű fordítását is megtaláltuk a hagyatékban.³⁸ Jules Romains-t tehát ismeri, találkozott vele, fordított is tőle.³⁹ Jules Romains és Duhamel jó barátok, az Abbaye, „Poésie immédiate” nevű írócsoport tagjai.⁴⁰ Tudjuk, Jules Romains 1932 tavaszán a PEN Club kongresszusán Budapesten járt. Mikorra datálható tehát ez a levél? Valószínűleg 1932 őszére. De Kosztolányi Jules Romains-t nem csak egyszerűen ismeri, amit a „francia szellem” számára jelentett, a legteljesebben róla szólva fogalmazza meg: „Te vagy a bátorság, a szabadság, a gúnynak az a prometeuszi szikrája, melyet örökbe kaptál rokonaitól, a bájjal és az arányérzékkel együtt, ez az alkotó destrukció, mely ezerszer szentebb, emberibb a romboló, építeni képtelen, elveket csirizelő konstrukciónál. Élesség, erő, szerénysége a nagyságnak, kedvessége a mélységnek. Francia, francia. Fény, fáklya, emberiség fáklyája. Latin szellem, mely nélkül szegény lenne a földgolyó. Ezért szeretlek téged.”⁴¹

François Mauriac-hoz is ebben az ügyben írt.⁴² Mauriac-ot nem ismeri, de lefordította magyarra *Le désert de l'amour* (1925) című művét, s szereti Mauriac művészetét. (Megjegyezzük, hogy Mauriac-tól rendkívül sokat fordítottak magyarra még Kosztolányi életében: 10 regényét.)⁴³

Mester,

Azon tűnődöm, milyen jogon írok önnek? Nyilván a szeretet jogán. Évek óta foglalkozom az ön kivételes művészetével. Én fordítottam magyarra remekművét: *A szerelem sívataga* címűt (*Le désert de l'amour*). Ez a szeretet ad erőt nekem erre a lépésre.

Író vagyok. Angliában, Németországban, Amerikában több regényem megjelent. Most legújabb regényemet, az Édes Annát franciára is lefordították. Tudom, hogy az ön hazájában megjelenni több, mint bárhol a világon. Itt azonban egyedül vagyok, minden összeköttetés nélkül. Eddig mindössze néhány versem, novellám jelent meg franciául.

Kérdezem: elküldhetem-e önnek legépebb kéziratomat, s remélhetem-e, hogy belepillant abba? Remélhetem-e, hogy pár bevezető szót ír eléje s kinyitja előttem a világ kapuit?

Csak annyit kérek, amennyire munkám érdemes. Ön nem ismer engem. Kérem, ismerje meg munkámat. Ha nem érdekli, dobja félre.

38 Sáfrán, i. m. Kosztolányi Dezső levelei *Ismeretleneknek*, francia nyelven, Ms 4621/160. A francia nyelvű fogalmazvány gépelt formátumú, Kosztolányi ceruzás javításaival.

39 Sáfrán, i. m. Ms 4625/4950. Teleky Sándorné (Szikra) levele Kosztolányi Dezsőhöz. 1927. augusztus 8.

40 Az Abbaye-kör 1906-ban Créteil abbéságában alakult „Független költészet” elnevezéssel. Tagjai szocialista és demokrata elveket vallottak, intellektualizmust a való világgal szemben.

41 Kosztolányi Dezső: Színház. 143–144. Idézi: Kiss Ferenc: *Az érett Kosztolányi*, 382.

42 Sáfrán, i. m. Ms 4621/678. *Kosztolányi Dezső levele Mauriac, François-nak*. 1 f. fogalm.

43 L. *Magyar Könyvészet*, 1921–1944. Bp., 1981, OSZK, VI. Nyelvészet-irodalom.

Átolvasom levelemet. Meghökkenek merészségétől. Azokhoz, akiket kevésbé becsülök és szeretek, aligha mernék hasonló kérést intézni. A szeretet követelőző.

Kérem válaszát. Igaz híve és tisztelője:

D. K.

A levél hangja végtelenül szerény, mondhatni, alázatos. De ne felejtjük el, egy készülő francia nyelvű levél magyar fogalmazványa, szinte minden kötelező, franciás udvarias szólammal előre ellátva, Kosztolányi magyarul fogalmaz, de franciául gondolkodik. Melyik levelet írhatta előbb? A Mauriac-hoz szólót vagy a Jules Romains-hez címzettet? Valószínűleg egy időben, illetve miután Jules Romains-től nem kapott választ. De Mauriac sem reflektált a kérésre, legalábbis nincs erre semmi jelzésünk. S az *Édes Anna* francia fordításának közléséről csak Kosztolányi halála után, a *Le Temps* című lap ad hírt 1937 augusztusában. A mű könyvalakban pedig Maxime Beaufort fordításában: *Absolve domine* címmel jelenik meg 1944-ben Párizsban, az Idegen mesterek sorozatban.⁴⁴ A könyv megjelenési időpontja a háború végére esik, és a jelenleg fellelhető talán egyedüli magyarországi példány a Széchenyi Könyvtárban, lehet ma is felvágatlan, eddig senki sem olvasta. Ezzel kapcsolatban volt egy felejthetetlen, de nagyon kellemetlen emlékünks. A '90-es években a párizsi Nemzeti Könyvtárban kutattam, s szerettem volna az *Édes Anna* Beaufort-fordítását felfedezni, a katalógusban megvolt. A könyvtáros ingerülten elutasított: hogy képelem, egy Sorlot által kiadott könyvet keresek, a Sorlot egy fasiszta kiadó – Hitler *Mein Kampf*-ját fordította! Tudom, a könyvtáros elfogult volt, de nem ismerte jól, sem a Sorlot '40-es évek végén kiadott műveit, sem Kosztolányit. Valószínűleg azóta sem ismeri.

A fordítással kapcsolatban még van egy francia nyelven írt Kosztolányi levélfogalmazvány, s ez megrázó dokumentum. E levél Sáfrán Györgyi Kosztolányi hagyatékáról készített repertórium szerint G. Duhamelhez íródott. (Jelzése: Ms 4621/143.⁴⁵) A levél dátum nélküli, nehezen olvasható, kusza írás. Kosztolányi a kórházból írhatta.

„Kedves Barátom, bizonyára nem tudja, hogy nagyon beteg vagyok. Ez az ínydaganat (»epulis«), amelyet a Babszemkirály ünnepén fedeztem fel, kiújult, és én három újabb, egymást követő súlyos operáción estem át. Mialatt a kórházban feküdtem, G. Duhamel barátom volt olyan kedves, hogy meglátogatott, és majdnem egy órát töltött mellettem. Ez az ismeretség köztünk néhány éve jött létre, az Ő egyik budapesti látogatása alkalmából, s már barátsággá teljesedett. Van egy ötletem! Elküldöm neki az Édes Annát, amelyet Ön lefordított. Kérem,

44 Désiré Kosztolányi, *Absolve domine (Anna édes)* Roman traduit du Hongrois par Maxime Beaufort. Les maîtres étrangers, Paris, 1944, Fernand Sorlot.

45 Sáfrán, i. m. Ms 4621/143. Kosztolányi *Dezső levele Duhamel, Georgesnak.* fr. ny. fogalm. 2. f. Ms 4621/143. Vö. Réz Pál: *Kosztolányi levelezése*, 1061.

legyen olyan jó, segítsen nekem ebben. Küldök Önnek két példányt. Amikor megkapja ezt a levelet, javítsa ki és küldjön egy példányt könyvet M. Georges Duhamelnek. Tegyen hozzá néhány szót és emlékeztesse őt a mi régi találkozásunkra a Szent János Kórház B. pavilonjában. K.”

A levél tehát nem Duhamelhez, hanem Maxime Beaufort-hoz szól, az *Édes Anna* fordítójához, valószínűleg 1934-ben. Kosztolányi ekkor már nagyon beteg, de az ötlet, mely legkedvesebb, utolsó teljes regényéhez kapcsolódik, nem hagyta nyugodni.

Mindaz, amit Sauvageot Maxime Beaufort-ról írt, ahogyan fentebb említettük, bizonyítja, milyen jól ismerték, mennyire becsülték egymást. Egyikük sem született politikusnak, sőt küldetésüket úgy tudták leginkább teljesíteni, hogy távol tartották magukat a politikától. Ez azonban nem jelentette azt, hogy nem láttak és nem hallottak, hogy nem aggódtak Magyarország és Európa sorsáért. Maxime Beaufort 1940-ben két levelet ír Herczeg Ferenchez.⁴⁶ Különleges valamója ez egy becsületes gondolkodású franciának, aki együttérez a magyarság súlyos problémáival, de előrelátóbb, racionálisabb nálunk. Az első levelet Beaufort Herczeg Ferenc *Pesti Hírlap*ban megjelent, *A revízió útja* című vezércikkével kapcsolatban küldi el (*Vasárnap*, 1940. augusztus 25.). Herczeg Ferenc a nagyhatalmak kis népek iránti igazságtalanságáról, a párizsi békeszerződés fenntartásának lehetlenségéről, ezzel együttérző brit és francia politikusok köréről ír, akik hiába próbálták, nem tudták megakadályozni az újabb háború kitörését. „De hol vannak ők most? Alkalmasint, hazájuk sorsáért aggódnak...” Beaufort úgy érzi, reagálnia kell e cikkekre, hiszen ő is egy volt azok közül, akik Franciaországban Magyarországért szóltak. A cikk végső konklúziója készletis szólásra, ismeretlenül. „Azok közé a franciák közé tartozom, akik 20 év óta nem szüntették be a tiltakozást, hogy Magyarországgal Trianonban meg nem érdemelt kegyetlenséggel bántak el... Bizonyos cikkeimben, amelyeket a *Le Temps*-ban publikáltam, még tovább mentem, mígnem egy párizsi brossúrában a múlt tavasszal »magyar propagandistának« minősítették...” Beaufort ezután azok nevében beszél, akiknek volt bátorságuk egy ügy védelmezőjeként fellépni, s nem Magyarországot, de az igazságot szolgálni. Reményük, hogy a békét alapozhatják az ellentmondások összeegyeztetésére és a haladásra, keserű csalódás ma, mert közbejött az újabb katasztrófa. Beaufort a leigázott népek tragédiájára figyelmeztet, és így folytatja: „És milyen sors vár azokra, akiknek Németország véglegesen elviszi a győzelmet? Elhallgattatva és csapdába esve, kénytelenek köszönetet mondani a hódítónak, akinek étvágya csillapíthatatlannak látszik. Az általános magyar vélemény a győztesektől egy ésszerű és nem megalázó békét vár. Ez a hit bennünk, ellenkezőleg, olyan gondolatokat kelt, hogy ez a jövő béke még kegyetlenebb és igazságtalanabb lesz, mint az 1919-es, amely 20 éven keresztül elsötétítette Európát. Isten adja, hogy az Ön

46 Maxime Beaufort Herczeg Ferenchez. Bp., 1940. ápr. 25.; 1940. szept. 22. OSZK Kézirattár.

optimistáinak legyen igaza. De ha csalódni fognak, mit fognak Önök tenni? Némák maradnak a katasztrófa előtt, amely több mint 100 millió embert sújtana?...”

Beaufort több mint 8 oldalas levelében rendkívüli politikai éleslátással megjósolja az eljövendő 50 év európai történelmének alakulását, az újabb szerencsétlenséget, amely a magyarságra vár, ha nem ébred fel, ha nem fedezi fel, merrefelé sodródik. Naivnak nevezi igazsághoz hű, tiszta elkötelezettségét, amelyhez minden áron makacsul ragaszkodik, még arra a néhány évre, amely hátra van életéből. Ez az első ebben a műfajban írt levele, és elmúlt 60 éves. Herczeg válaszát sajnos nem ismerjük, de Beaufort-t – úgy tűnik – csak részben nyugtatja meg, mint rendkívül rövid, magyarul írt második kéziratából kiderül. „Nagyon köszönöm, mint francia, azokat a nagylelkű és vigasztaló sorokat, amelyeket Franciaország hivatásáról és jövőjéről oly meghatóan ír. Adja Isten, hogy ez a meggyőződés az általános békülés érdekében teljesüljön...” Valójában tehát Maxime Beaufort kételkedik, Herczeg Ferenc nem győzte meg. Már csak Isten segítségével bízunk, hiszen a leigázott, megszegényített Franciaország jobb jövőjét nem látja. De összeszorul a szíve Magyarország jövőjéért is. (A sors különös tragédiájának köszönhetően 1945-ben Budapest ostroma alatt hal meg.)

Éppúgy, mint Sauvageot-nak, aki 1933-ban, mielőtt végleg elhagyja Magyarországot, a vonatból csodálja a távolodó főváros fényeit, s felteszi a kérdést: „Vajon meddig ragyognak még ezek a fények Közép-Európa nyugtalan egén? Mert ha ez a ragyogás valaha is kihunyna, a fényes katlan alatt újra megnyíló sötétség olyan áthatolhatatlan volna, akár egy fekete lyuk, egy mély örvény, melynek sötétje az egész európai kultúrát elhomályosítaná.”⁴⁷ Milyen előérzet íratta e sorokat Beaufort-ral, Sauvageot-val? Miért imádkoztak mindketten Magyarországot? Nem a jóslattal való játék, nem az érzelmesség. Inkább a magyarsággal való azonosulás, a hozzánk tartozás, az igazság és őszinteség vágya. Hogy sikerült megismerniük egy népet és egy kultúrát belülről, Európának egy olyan részén, amelyről a franciák jóformán semmit se tudnak.

Több különböző francia értelmiségiről szóltunk, írókról, költőkről – egy egész intellektuális világról. Nekik is köszönhető, hogy kialakul Kosztolányi műveinek „tartózkodó szépsége”, levonhatjuk Kosztolányi francia kapcsolatainak tanulságait. Az *Európa* című költemény mának szóló üzenete is vitathatatlan.

„Europe! C’est toi
C’est vers toi que va mon chant
Dans le trouble aveugle de notre siècle,
Et pendant que d’autres t’enterrent au son des tocsins dans la nuit,
Je te salue avec un dithyrambe sonore
Je te dis bonjour...”

47 A. Sauvageot: *Magyarországi életutam*. I. m. 392.

„Európa! Hozzád,
feléd, tefeléd száll szózatom
a század vak zűrzavarában,
s míg mások az éjbe kongatva temetnek,
harsány dithyrambmal én terád víg,
jó reggelt köszöntök...
Kiáltsatok együtt,
Európa bátor szellemei, költők,
hogy gyáva vadállat bújnik el a vackán
és vaksi vakondok fúr alagútát...
Mind édes - enyéme
Daloljatok együtt,
fények, fejedelmek, szellem-fejedelmek,
hogy lélek a várunk, légvár a mi várunk,
ezt rakjuk az évig, kemény szeretetből
és légi szavakból.
Kezdjetek előlről építeni, költők,
légvár katonái.”⁴⁸ (1930)

48 Fordította: A. Prudhommeaux et Z. Sárffy – in *Bulletin Bibliographique de Budapest*. Genf, 1948.

* A tanulmányban közölt francia nyelvű szövegeket a szerző fordította.